

Ochrona cietrzewia w Puszczy Knyszyńskiej

fot. Marek Kosinski

Polskie Towarzystwo Ochrony Ptaków
 ul. Ciepła 17, 15-471 Białystok
 tel./fax 85 6642255, sekretariat@ptop.org.pl
 www.ptop.org.pl

tekst: Marta Potocka, Mariusz Rostkowski

autorzy zdjęć: Andrzej Hołownia, Michał Jastrzębski, Tomasz i Grzegorz Kłosowscy, Cezary Korkosz, Marek Kosiński, Andrzej Gabiński, Mateusz Matysiak, Wojciech Misiukiewicz, Marta Potocka, Marcin Przepiórka, Park Dzikich Zwierząt Kadzidłowo

mapy: Michał Kaszuba

Publikację wydano w ramach projektu: „Czynna ochrona cietrzewia na terenie obszaru specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 Puszcza Knyszyńska – etap II” współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Programu Infrastruktura i Środowisko oraz Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej.

Dofinansowano ze środków Narodowego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

Cietrzew

Tetrao tetrix

Cietrzew to ptak z rzędu grzebiących wielkością zbliżony do kury domowej. Długość ciała dorosłego samca wynosi 53-68 cm, a samicy 40-41 cm. Masa ciała dorosłych kogutów waha się w granicach od 1,0 do 2,0 kg, a kur od 0,7 do 1,0 kg.

Głowa cietrzewia jest nieduża, dziób krótki i gruby. Szyja jest niezbyt długa, tułów krępy, skrzydła stosunkowo krótkie, tępo zakończone. Ich rozpiętość u koguta osiąga 90-100 cm, a u kury 66-70 cm. Nogi cietrzewi są krótkie i mocne z opierzonym skokiem.

Cechą tego gatunku jest wyraźnie zaznaczony dymorfizm płciowy wyrażony, oprócz masy ciała, odmiennym ubarwieniem szaty ptaków dorosłych.

Samiec cietrzewia, zwany kogutem ma pióra czarne z granatowym połyskiem. Pokrywy podogonowe są białe, podobnie jak lusterka i pręgi na skrzydłach. Nad okiem umiejscowiony jest fragment nieopierzonej skóry tworzący tak zwaną różę, która w okresie toków silnie pęcznieje. Sterówki są charakterystycznie wygięte, nadając nastroszonemu ogonowi kształt liry.

fot. Mateusz Matysiak

fot. Mateusz Matysiak

Samica zwana kurą lub cieciorką jest znacznie mniejsza od samca. Ubarwienie piór jest koloru rdzawego, złotobrazowego z wyraźnym srebrnoszarym, falistym wzorem. Brew jest wąska, a ogon lekko wcięty.

Pisklęta okryte są puchem w tonacji od szarozółtego (brzuch) do rudobrazowego (grzbiet). Dziób piskląt jest brunatnoszary. Grzbiet, barki i skrzydła są rdzawobrazowe z ciemnobrazowymi paskami i plamkami, pierś lekko ruda. Nogi obrosnięte delikatnym, białozółtym puchem. Palce i pazury żółtoróżowe.

Upierzenie ptaków młodocianych jest bardzo podobne do upierzenia letniego dorosłych samic. Najbardziej znanym głosem cietrzewi jest tzw. bełkotanie, zwane też bulgotaniem. Jest to zasadniczy głos tokowy samców. Usłyszeć je można głównie podczas wiosennych toków, z odległości 50-100 m. Drugim głosem, nieco bardziej donośnym, dochodzącym z tokowiska jest czuszykanie. W ten sposób odzywają się zarówno stare koguty, jak i młode. Odgłosy cietrzewi można usłyszeć też poza okresem godowym, zwłaszcza jesienią, podczas tzw. toków pozornych.

Biologia

Cietrzew jest gatunkiem osiadłym. Zajmuje całorocznie obszar o promieniu kilku kilometrów i rzadko przemieszcza się na większe odległości. Wiosną ptaki gromadzą się o świcie w miejscach zwanych tokowiskami. Na otwartych terenach niczym na arenach odbywa się swoisty rytuał ustalający hierarchię kogutów, które strosząc pióra i bulgocząc konkurują o względy ciecioriek. Na akcie kopulacji kończy się rola samców.

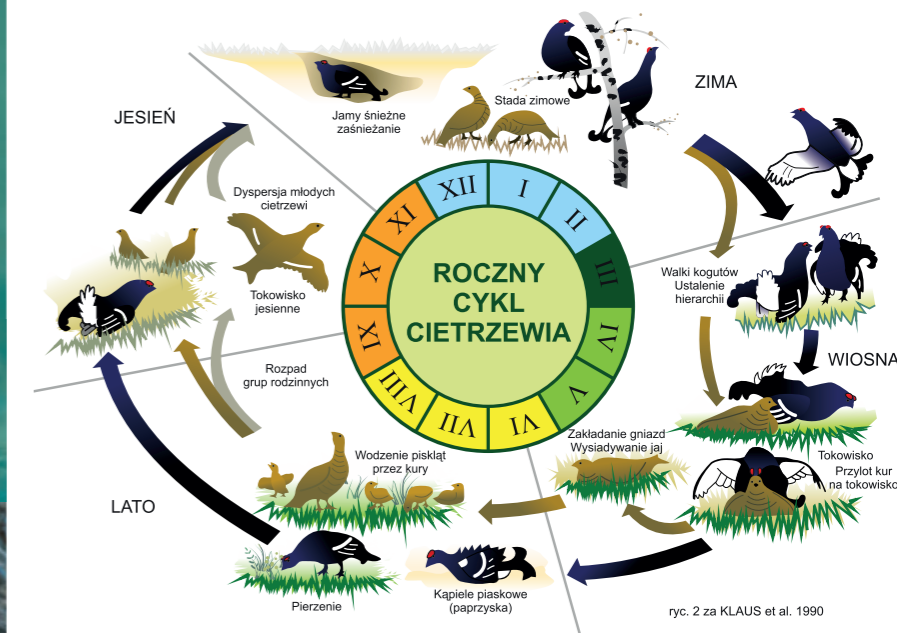
Zapłodnione samice oddalając się na nieznaną odległość od tokowiska budują na ziemi starannie ukryte gniazdo, wyścielając je trawą, mchem i własnymi piórkami. W kwietniu i maju kury znoszą w nich zwykle 7-10 szarżółtych, mocno plamkowanych jaj, które następnie przez około cztery tygodnie wytrwale wysiadują. Wyklute pisklęta, jako zagniazdowniki, szybko opuszczają gniazdo i pod czujnym okiem matki zaczynają samodzielnie żerować. Zostają pod jej opieką aż do jesieni, kiedy to rodzinne więzi zaczynają się rozluźniać.

W diecie cietrzewi dominuje pokarm roślinny, tj. liście, pączki, kwiatostany, nasiona i jagody roślin zielnych, zwłaszcza borówek, oraz owoce, nasiona, igły i liście drzew, zwłaszcza brzozy i sosny. Pisklęta zaś w pierwszych dwóch tygodniach odżywiają się pokarmem zwierzęcym. Są to przede wszystkim małe owady w różnych stadiach rozwoju, tj. mrówki, chrząszcze z rodziny stonkowatych, a także gąsienice motyli.

W skali regionalnej bardzo prawdopodobne jest to, że ptaki młodociane migrują pomiędzy poszczególnymi populacjami, które przypuszczalnie funkcjonują w strukturze metapopulacji.

fot. Park Dzikich Zwierząt Kadzidłowo

ryc. 2 za KLAUS et al. 1990

fot. Marta Potocka

fot. Marta Potocka

Ptaki dorosłe przemieszczają się sezonowo na dość niewielkie odległości zwykle od 1 do 2 km, natomiast średni dystans dyspersji ptaków młodocianych to około 10 km. Najdłuższy stwierdzony dystans migracji cietrzewia wyniósł 34 km. To sugeruje, że w skali kraju, istniejące populacje są niestety genetycznie izolowane.

fot. Michał Jastrzębski

Siedliska

Cietrzew preferuje luźno zadrzewione, zwykle wilgotne siedliska: bagna, wrzosowiska, skraje lasów, zarastające pola i łąki. Chętnie zasiedla zamarte lasy po pożarach lub huraganach. Jest ptakiem płochliwym, więc trzyma się z dala od siedzib ludzkich i terenów intensywnie użytkowanych. Muszą to być jednak siedliska dostarczające odpowiedniego pokarmu, porośnięte borówką, żurawiną i wrzosem, a zimą brzozą, olszą lub jałowcem.

Występowanie

Cietrzew jest gatunkiem o bardzo szerokim spektrum wymagań ekologicznych. Jego biotop to strefa eko-tonowa granicy lasu, od otwartych terenów torfowisk, łąk czy wrzosowisk, poprzez luźne zakrzaczenia i zarzewienia, aż po zwarty drzewostan. Podstawowym czynnikiem determinującym rozmieszczenie i wielkość populacji cietrzewia jest dostępność tego rodzaju naturalnych siedlisk na odpowiednio dużej powierzchni, wystarczającej do utrzymania populacji ptaków.

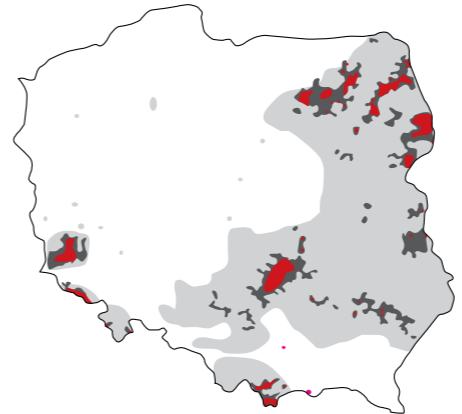
CAŁKOWITA LICZEBNOŚĆ KRAJOWEJ POPULACJI CIETRZEWIA SZACOWANA JEST JEDYNIENIE NA OKOŁO **500 OSOBNIKÓW!**
 W LATACH 70-TYCH LICZEBNOŚĆ ICH WYNOŚIŁA **40 000 OSOBNIKÓW**

Zasięg występowania cietrzewia w Eurazji (Storch 2007).
 Cietrzewie zasiedlają strefę lasów iglastych od Szkocji po Wschodnią Syberię. Obecnie populacje w Europie Zachodniej i Środkowej drastycznie zmniejszają swą liczebność tworząc izolowane enklawy.

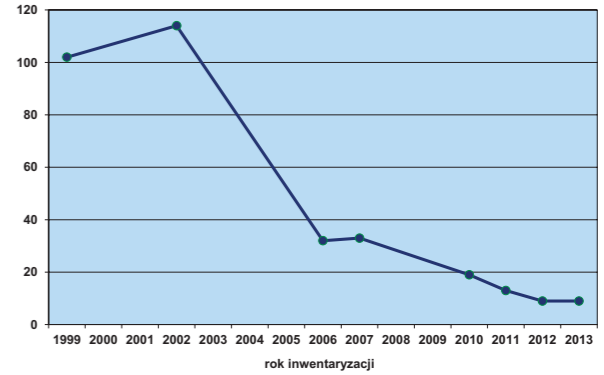
Rezerwat Gorbacz, fot. Tomasz i Grzegorz Kłosowscy

■ - lata 60-te   ■ - lata 90-te   ■ - obecnie

Zmiany areалу występowania cietrzewia w Polsce od lat 60-tych XX wieku (Kamieniarz 2002, Tomiałojć 1990, Tomiałojć, Stawarczyk 2003).

W Polsce stanowiska cietrzewia utrzymują się wciąż w Karpatach (Kotlina Orawsko-Nowotarska, Tatry), Sudetach (Karkonosze i Góry Izerskie), w rejonie Orzysza i na Podlasiu (Kotlina Biebrzańska, wschodnia część Puszczy Knyszyńskiej).

Liczba kogutów cietrzewia w latach 1999-2013

Cietrzew jest jednym z najbardziej zagrożonych gatunków polskiej awifauny. W przeciągu ostatnich 4 dekad jego liczebność i rozmieszczenie w kraju uległy dramatycznemu załamaniu. W regionie północno-wschodniej Polski wraz ze spadkiem liczebności gatunku, zmienił się w tym okresie również zasięg i charakter występowania cietrzewia z ciągłego na wyspowy.

Zagrożenia

Główne zagrożenia powodujące spadek liczebności cietrzewia to:

- zmniejszanie się powierzchni odpowiednich biotopów, wskutek osuszania torfowisk i obszarów podmokłych, eutrofizacja siedlisk, zalesiania powierzchni śródleśnych, czy zaprzestania prowadzenia ekstensywnego użytkowania, na rzecz intensyfikacji rolnictwa,
- presja ze strony drapieżników, tj. lisa, jenota, kuny, norki amerykańskiej oraz ptaków krukowatych pustoszących łągi,
- penetracja ludzka w miejscach występowania cietrzewi i ich łągowisk, spowodowana rozwojem turystyki i modą na aktywne spędzanie wolnego czasu „na łonie przyrody”,
- zmiany klimatyczne widoczne w postaci często krótkich, ciepłych, bezśnieżnych zim, czy też długotrwałe opady deszczu i ochłodzenie w czerwcu powodujące dużą śmiertelność piskląt (brak u nich termoregulacji w pierwszych tygodniach życia).

Wykonane melioracje odprowadzają skutecznie wodę z przyległych łąk, fot. Marta Potocka

Brak użytkowania terenów otwartych, półotwartych powoduje ekspansję roślinności drzewiastej, wkraczającej na te tereny, fot. Marta Potocka

W ciągu ostatnich 30-40 lat zagęszczenia populacji lisa w rejonach występowania cietrzewia w Polsce wzrosły kilkakrotnie, fot. Andrzej Gabiński

Bliższe sąsiedztwo kopalni torfu potęguje deficyt wody na przyległym obszarze, fot. Marta Potocka

Nieużytkowane tereny zarastają trzcina, pokrzywą, fot. Marta Potocka

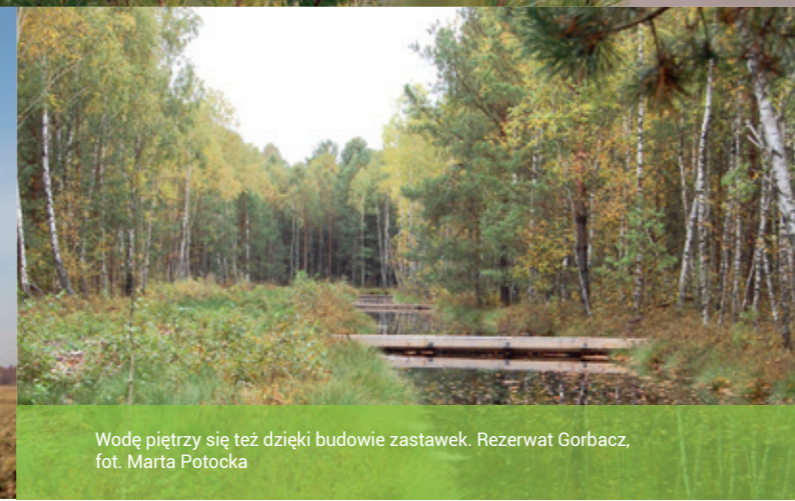
Ochrona

Status ochronny w kraju:

- cietrzew w Polsce jest gatunkiem objętym ścisłą ochroną gatunkową i ochroną strefową,
- znajduje się w „Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt”, jako gatunek bardzo wysokiego ryzyka, silnie zagrożony (kategoria EN),
- w 1995 r. został skreślony z listy gatunków łownych,
- jako gatunek wymieniony w załączniku I Dyrektywy Ptasiej, stanowi kryterium do wyznaczenia ostoi Natura 2000.

W celach ochrony konkretnego gatunku powołuje się rezerваты przyrody. W rezerwacie Rabinówka głównym celem ochrony jest cietrzew.
fot. Marta Potocka

Wodę piętrzy się też dzięki budowie zastawek. Rezerwat Gorbacz,
fot. Marta Potocka

Zakup gruntów umożliwia likwidację rowów odwadniających,
fot. Marta Potocka

Cele projektu:

Zachowanie i/lub odtworzenie optymalnego biotopu cietrzewia na terenie obszaru specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 Puszcza Knyszyńska.

Główne działania z zakresu ochrony czynnej wykonane w ramach projektu to:

- wykaszanie szuwarów i nieużytków w rezerwacie przyrody Rabinówka i jego otulinie,
- usuwanie lub rozrzedzanie zakrzaczeń i zadrzewień,
- odtwarzanie naturalnych luk w drzewostanach,
- wykup gruntów, przeznaczonych na ochronę siedlisk,
- budowa progów i zastawek powstrzymujących odpływ wody z rezerwatu przyrody Rabinówka,
- remont przepustów i wyposażanie ich w funkcję piętrzenia,
- budowa brodów umożliwiających dojazd do działek objętych projektem,
- monitoring stanu populacji i siedlisk cietrzewia w Puszczy Knyszyńskiej,
- redukcja 500 osobników drapieżnych ssaków w ostojach cietrzewia oraz zakup pułapek żywołownych i zamrażarek do przechowywania odstrzelonych drapieżników.

Premiowana redukcja drapieżników prowadzona jest regularnie, już od 6 lat, fot. Andrzej Hołownia

Coroczne koszenie tokowisk oraz zbiór biomasy,
fot. Marta Potocka

Gatunek parasolowy

Realizowana czynna ochrona cietrzewia ma bez wątpienia dobroczynny wpływ na szereg różnych siedlisk, jak też na wiele gatunków roślin i zwierząt. Z pewnością na ochronie cietrzewia skorzysta orlik krzykliwy, dubelt, czajka, rycyk, derkacz i wiele innych ptaków.

Rycyk, fot. Andrzej Gabiński

Orlik krzykliwy, fot. Marcin Przepiórka

Dubelt, fot. Mateusz Matysiak

fot. Cezary Korkosz

Czajka, fot. Adam Zbyryt

Błotniak łąkowy, fot. Marcin Przepiórka

Polskie Towarzystwo Ochrony Ptaków

zostało założone w 1985 roku.

To najstarsza, polska organizacja zajmująca się ochroną ptaków i ich siedlisk.

Celem naszego towarzystwa jest ochrona ptaków, ze szczególnym uwzględnieniem ochrony ich siedlisk.

Aby móc kształtować środowisko pod kątem skrzydlatych mieszkańców naszego regionu od kilkunastu lat PTOOP kupuje ziemie i powołuje społeczne rezerwy, zwane Ostojami ptaków.

Do 2014 r. udało nam się zakupić blisko 1700 ha.

Są to głównie podmokłe łąki, mokradła, tereny zalesione i nieużytki.

Na terenie każdej ostoi czynnie chronimy siedliska ptaków, nie wchodząc jednocześnie w konflikt z interesami mieszkańców.

Nasze działania opieramy na wiedzy, wieloletnich doświadczeniach, badaniach naukowych i opinii wielu ekspertów.

Poza ochroną ptasich ostoi prowadzimy również działania w zakresie edukacji ekologicznej i badań naukowych. Pracownicy Sekretariatu PTOOP prowadzą lekcje w przedszkolach i szkołach oraz zajęcia pozalekcyjne dla dzieci i młodzieży.

Dodatkowo dla wszystkich zainteresowanych organizujemy wycieczki ornitologiczne.

Wydajemy również publikacje popularyzujące wiedzę o ptakach i ochronie środowiska.

Jesteśmy organizacją pożytku publicznego.

CHRONIMY CIETRZEWIA, BO WARTO!

CHCESZ CHRONIĆ ŚRODOWISKO NATURALNE?
DOŁĄCZ DO NAS, ZOSTAŃ CZŁONKIEM PTOOP!